

๑๖. ฌานสมาบัติธรรมเครื่องแห่งพรหม

Meditative Attainments of the Path of Divine Beings

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทธก

ในการปฏิบัติธรรม ที่บุคคลประพฤติปฏิบัติด้วยการรักษาศีลให้บริสุทธิ์ด้วยการประพฤติตนให้ถูกต้อง ย่อมเป็นผู้ทรงศีล คือ “กามาวจรโสดมจิต” การเจริญพัฒนาจิตใจให้ปราศจากนิวรณ์ ด้วยการบรรลุถึงคุณวิเศษ ย่อมกลายเป็น “พรหม” คือ “รูปพรหมแห่งรูปฌาน ๔” [รูปาวจรกุศลจิต] กับ “อรูปพรหมแห่งอรูปฌาน ๔” [อรูปาวจรกุศลจิต] แต่เมื่อสามารถยกก้าวสู่การเจริญปัญญาภาวนาต่อไป ย่อมอยู่ในฐานะแห่ง “อริยบุคคล” ได้ คือ “โลกุตตรธรรม” หรือ “โลกุตตรภูมิ” อันมีระดับคุณภาพจิตใจที่สูงกว่า “ความเป็นพรหม” หมายถึง ผู้ดำเนินชีวิตด้วยข้อประพฤติปฏิบัติที่ประเสริฐ ที่เรียกว่า “ประพฤติพรหมจรรย์-เจริญพรหมจริยะ” อนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงเลือกใช้คำศัพท์ที่เป็นคำพ้องรูป แต่แตกต่างกันในความหมายตามพุทธศาสนา เพื่อให้ “พราหมณ์” [พราหมณ์คหบดี-พราหมณ์ดาบส] ที่ปรารถนาเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาในสมัยนั้น เกิดความเลื่อมใสศรัทธาปสาทะ คือ “สมณพราหมณ์” [พราหมณ์ผู้เป็นสมณะหรือพราหมณ์ผู้ถือบวช] นั้น หมายความว่า การถือบวชในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมมีระดับจิตใจหรือชีวิตที่เหนือขึ้นไปจาก “พราหมณ์” รวมทั้งบุคคลที่อยู่ในวรรณะอื่นๆ ย่อมมีความเหนือกว่า คำว่า “พราหมณ์แห่งพรหมโลก” ด้วยการเจริญฌานสมาบัติ คือ “อริยบุคคล ๔” [โลกุตตรจิต = มัคคญาณ-ผลญาณ] ได้แก่ โสคบัน-สกทาคามี-อนาคามี-อรหันต์ ด้วยการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานแห่งโลกุตตรภูมิ แต่อย่างไรก็ตาม ในการบรรลุฌานสมาบัติแห่งรูปฌานทั้ง ๔ นั้น ย่อมกลายเป็นบุคคลที่เข้าถึง “พรหมโลก” คือ พรหม [รูปพรหม-รูปโลก] ที่เกิดด้วยกำลังรูปฌาน มี ๑๖ ชั้น ที่เรียกว่า “รูปาวจรภูมิ ๑๖” หมายถึง ระดับของรูปพรหม แบ่งเป็น (๑) “ปฐมฌานภูมิ ๓” พรหมระดับปฐมฌาน ๓ คือ พรหมปริสัชชา-พรหมปุโรหิตา-มหาพรหมา (๒) “ทุติยฌานภูมิ ๓” พรหมระดับทุติยฌาน ๓ คือ ปริตตภา-อัปปมาณาภา-อาภัสสรา (๓) “ตติยฌานภูมิ ๓” พรหมระดับตติยฌาน ๓ คือ ปริตตสุภา-อัปปมาณสุภา-สุภกิมหา (๔) “จตุตถฌานภูมิ ๓” พรหมระดับจตุตถฌาน ๓ คือ เวหัพผลา-อัสถุณีสัตว์-สุททาวส ๕ [ที่เกิดของพระอนาคามี ๕ คือ อวิหา-อตัปปา-สุทัตสา-สุทัสสี-อกนิฐฐา] ซึ่งการจะอยู่ในภูมิชั้นใดชั้นหนึ่งนั้น ก็ขึ้นอยู่กับความละเอียดประณีตของระดับจิตในรูปฌานนั้นๆ อันจะเป็นบาทฐานในวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ต่อไป โดยไม่จำเป็นต้องบรรลุถึง “อรูปฌาน ๔” ก็ได้ ฉะนั้น ในการบรรลุถึงคุณวิเศษแห่งฌานสมาบัตินั้น พระพุทธองค์ทรงชี้แนะไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในธรรมวินัยนั้นให้เป็นสรณะที่พึ่งอาศัย แต่ให้ถือเป็นเรื่องมือข้อปฏิบัติที่จะชักนำจาก “จิตตภาวนา” ไปสู่ “ปัญญาภาวนา” เพื่อการดับทุกข์หรือรากเหง้าแห่งทุกข์ทั้งปวง ไม่ใช่ความทะยานอยากใน “พรหมโลก” อัน “ไม่ใช่ทางแห่งมัชฌิมาปฏิปทา” เพราะสุดท้าย “ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัวตน” อันเป็นภาวะสังขธรรมแห่งนิพพานในพระธรรมวินัยนี้.

บทความที่ ๑๖ ประจำปี ๒๕๕๘ – ฌานสมาบัติธรรมเครื่องแห่งพรหม

พระพุทธเจ้าทรงมีพระอีกอย่างหนึ่งว่า “ตถาคต” คำๆ นี้ เป็นคำที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกหรือตรัสถึงพระองค์เอง แปลได้ความหมาย ๘ อย่าง คือ (๑) “**พระผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้น**” คือ เสด็จมาทรงบำเพ็ญพุทธจริยา เพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก เป็นต้น เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ อย่างไรก็ตามอย่างนั้น (๒) “**พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น**” คือ ทรงทำลายประคา “**อวิชชา**” และ “**ภิลส**” ทั้งหลายหมดสิ้น เสด็จไปเหมือนอย่างพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ อย่างไรก็ตามอย่างนั้น (๓) “**พระผู้เสด็จมาถึงตลัลักษณะ**” คือ ทรงมีพระญาณหยั่งรู้เข้าถึงลักษณะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายหรือของธรรมทุกอย่าง (๔) “**พระผู้ตรัสรู้ตลัธรรมตามที่มันเป็น**” คือ ตรัสรู้ “**อริยสัจจ์ ๔**” หรือ “**ปฏิจจนมุปบาท ๑๒**” อันเป็นธรรมที่จริงแท้แน่นอน (๕) “**พระผู้ทรงเห็นอย่างนั้น**” คือ ทรงรู้เท่าทันสรรพอารมณ์ที่ปรากฏแก่หมู่มสัตว์ทั้งเทพและมนุษย์ ซึ่งสัตว์โลกตลอดถึงเทพถึงพรหมได้ประสบและพากันแสวงหา ทรงเข้าใจสภาพที่แท้จริง (๖) “**พระผู้ตรัสอย่างนั้น**” [หรือมีพระวาจาที่แท้จริง] คือ พระคำรัสทั้งปวงนับแต่ตรัสรู้จนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ล้วนเป็นสิ่งแท้จริงถูกต้องไม่เป็นอย่างอื่น (๗) “**พระผู้ทำอย่างนั้น**” คือ ตรัสอย่างใด ทำอย่างนั้น ทำอย่างใด ตรัสอย่างนั้น (๘) “**พระผู้เป็นเจ้า**” [อภิภู] คือ ทรงเป็นผู้ใหญ่ยิ่งเหนือกว่าสรรพสัตว์ตลอดถึงพระพรหมที่สูงที่สุด เป็นผู้เห็นต้องแท้ ทรงอำนาจ เป็นราชาที่พระราชาทรงบูชา เป็นเทพแห่งเทพ เป็นอินทร์เหนือพระอินทร์ เป็นพรหมเหนือประคาพรหม ไม่มีใครจะอาจวัดหรือจะทัดเทียมพระองค์ด้วย “**ศีล-สมาธิ-ปัญญา-วิมุตติ-และ-วิมุตติญาณทัสสนะ**” อย่างไรก็ตาม ให้พิจารณาความหมายของคำว่า “**อภิภู**” หมายถึง “**ครอบงำตั้งอยู่**” คือ “**เป็นใหญ่**” มักใช้คู่กับคำว่า “**อนภิภูโต**” หมายถึง “**อันคนอื่นครอบงำไม่ได้**” เพราะฉะนั้น คำว่า “**อภิภู อนภิภูโต**” จึงหมายถึง “**เป็นใหญ่ยิ่งอันใครๆครอบงำไม่ได้**” คือ “**พระตถาคต**” เบื้องบนถึงภวคคพรหม เบื้องล่างถึงอเวจีเป็นที่สุด ทรงครอบงำสรรพสัตว์ในโลกราคูทั้งหลาย อันหาประมาณมิได้โดยส่วนขวางด้วยศีลบ้าง สมาธิบ้าง ปัญญาบ้าง วิมุตติบ้าง วิมุตติญาณทัสสนะบ้าง จะข้งหรือประมาณกับพระองค์ไม่มี พระตถาคตข้งไม่ได้ ประมาณไม่ได้ พระองค์ไม่มีใครข้ง ไม่มีประมาณ ไม่มีผู้เสมอ ไม่มีผู้สม่าเสมอ ไม่มีผู้เสมอเหมือน ไม่มีผู้เทียม ไม่มีบุคคลเทียม ไม่มีผู้เท่า ไม่มีผู้เปรียบเทียบ เป็นผู้ยอดเยี่ยม เป็นพระราชายังกว่าพระราชา เป็นเทวดายังกว่าเทวดา เป็นท้าวสักกะยังกว่าท้าวสักกะ เป็นพรหมยิ่งกว่าพรหม นั่นคือ “**เป็นพระผู้สูงสุด**” จึงไม่มีใครครอบงำพระองค์ได้ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า “**อนภิภูโต**” หมายถึง “**ไม่มีผู้ครอบงำได้-พระผู้เป็นเจ้า**” อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า “**วสวัตติ**” [คำว่า “**วสวัตติ**” เพราะเป็นผู้ให้อำนาจเป็นไปแต่ไม่ใช่ “**พญาวสวัตติมาร**” (ข้อ ๕ ในมาร ๕) หมายถึง “**เทวบุตรมาร**” มารคือเทพบุตร เทวบุตรเป็นมาร เพราะเทวบุตรบางคนที่มีร้ายคอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้ไม่ให้สละความสุขออกไปบำเพ็ญคุณธรรมที่ยิ่งใหญ่ ทำให้บุคคลนั้นพินาศจากความดี] เพราะทรงให้สัตว์ทั้งหลายเป็นไปในอำนาจ ด้วยการทรงทราบ “**อาสยะ**” [อหยาศัยและกิเลสที่นอนเนื่องในสันดานของสัตว์] เป็นต้น [ของเขา] ไม่มีผิดพลาด และด้วยการทรงนำเขาให้เข้าไปหาประโยชน์เกื้อกูล ทรงให้สังขารทั้งหลายเป็นไปในอำนาจ ด้วยสามารถแห่งการนำไปสู่ความเป็นอย่างอื่นตามภาวะ [ทรงบังคับพระกายได้] ทรงยัง “**สมาบัติ**” และ “**จิต**” ให้เป็นไปใน

อำนาจ เพราะทรงประพาศิมาจนชำนาญ โดยอาการทุกอย่าง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า ทรงแสดงความรู้ที่พระองค์ทรงเป็นพระตถาคต เพราะทรงครอบงำ [สัตว์] ตามนัยดังต่อไปนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงเป็นเสมือนมี “**ยานานวิเศษ**” จึงทรงพระนามว่า “**อภยะ**” ซึ่งหมายถึง “**ความงามแห่งพระธรรมเทศนา**” และ “**ความหนาแน่นแห่งบุญ**” ฉะนั้น พระองค์จึงทรงมีพุทธานุภาพมาก ทรงครอบงำผู้ใสร้ายทุกคนและสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลกได้เหมือนหมอบู ปรามงูด้วยยาพิษ ฉะนั้น “**ยานานวิเศษ**” คือ “**ความงามแห่งพระธรรมเทศนา**” และ “**ความหมายแน่นแห่งบุญ**” นั้น จึงเป็นยานานที่แท้ คือไม่ปลอม ในการทรงครอบงำ [รักษา] สัตว์โลก เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จึงทรงพระนามว่า “**ตถาคต**” และด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสไว้ว่า “**ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคต ครอบงำสัตว์โลก พร้อมทั้งเทวโลก ฯลฯ ยังอำนาจให้เป็นไป เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกว่า พระตถาคต**”

ในทัศนคติอีกมุมหนึ่งนั้น พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาและปรัชญาที่เกิดขึ้นในดินแดนอินเดียโบราณ ที่เป็นแหล่งอารยธรรมโบราณของเอเชียใต้ ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของศาสนาหรือลัทธิพราหมณ์และฮินดูที่เข้มงวดมาก โดยจัดระบบสังคมด้านชนชั้นที่ชัดเจน ซึ่งจัดแบ่งออกไปตามหลักศาสนาพราหมณ์ ที่เรียกว่า “**วรรณะ ๔**” ได้แก่ (๑) “**กษัตริย์**” หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน เจ้านาย ชนชั้นปกครอง หรือนักรบ (๒) “**พราหมณ์**” หมายถึง พราหมณ์เป็นวรรณะนักบวชและเป็นเจ้าพิธี ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงสุด เกิดจากปากพระพรหม แม้แต่ผู้ปกครองบ้านเมืองในสมัยนั้น ยังต้องให้ความเคารพบรรดาพราหมณ์ หรือฤๅษีดาบส (๓) “**แพศย์**” หมายถึง พวกชาวนาและพ่อค้า และ (๔) “**ศูทร**” หมายถึง ชนชั้นต่ำ ได้แก่ พวกทาสและกรรมกร และประการสำคัญ เจ้าชายสิทธัตถะ ผู้โคตม ก็อยู่ในวรรณะกษัตริย์ ที่นับถือลัทธิพราหมณ์เช่นเดียวกัน ฉะนั้น การที่จะแสดงความคิดใหม่ๆ ที่ด้านหรือทวนกระแสความคิดในลัทธิพราหมณ์สมัยนั้น จึงเป็นเรื่องการต่อต้านระบบสังคมอย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การประกาศศาสนา ลัทธิ หรือ ปรัชญาใหม่ๆ ที่ลัทธิพราหมณ์ครอบงำทิศทางสังคมมานานหลายพันปี ที่ให้ความสำคัญอยู่ที่ “**เทพเจ้า**” [พระพรหม] หมายถึง พระเจ้าบนสวรรค์ ซึ่งลัทธิพราหมณ์ถือว่าเป็นผู้ดลบันดาลสุขทุกข์ให้แก่มนุษย์ การให้ลี้ภัยแนวคิดดังกล่าวนี้ จึงเป็นเรื่องที่ยากลำบากมาก ถึงแม้พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยพระองค์เองนั้น จะเป็น “**อริยสัจธรรม**” [กฎธรรมชาติ] คือ “**ปรมัตถสัจจะ**” หรือ “**ปรมัตถ์**” ก็ตาม ผู้คนทั้งสังคมที่ยังฝังความคิด ความเชื่อ ความศรัทธา ความเลื่อมใส อยู่กับความคิดดั้งเดิมตามลัทธิพราหมณ์ ย่อมปฏิเสธสิ่งใหม่ๆ ที่เรียกว่า “**นวัตกรรมทางความคิด**” หรือ “**นวัตกรรมทางปัญญา**” ที่จะนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่วิถีดำเนินชีวิตที่ตนคุ้นเคย เพราะแนวคิดใน “**พระพุทธศาสนา**” และ “**พุทธปรัชญา**” ซึ่งเป็นวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ของพระพุทธเจ้านั้น เป็นระบบความคิดที่ล้มลายระบบความเชื่อดั้งเดิมทั้งหมด เท่ากับเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองทางอาณาจักรและศาสนจักรในเวลาเดียวกัน

ฉะนั้น กระบวนการเปลี่ยนแปลง ความเชื่อ ความศรัทธา ความคิดเห็น ทศนคติ กระบวนทัศน์ พฤติกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือ วิถีชีวิต นั้น นับเป็นข้อประพจน์ปฏิบัติที่ทำได้ยาก เพราะเป็นเรื่อง “อุดมการณ์” ที่จะต้องสร้างความกล้าหาญที่จะคิดใหม่ ทำใหม่ ในสิ่งใหม่ๆ ในชีวิต ที่ให้ผลลัพธ์ในปัจจุบัน และให้ผลทันใจทันที อะไรเป็นจุดสาเหตุแห่งการเริ่มต้นในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้าในสมัย นั้น เพราะจุดเริ่มต้นของพระธรรมแห่งพระพุทธศาสนานั้น คือ แนวคิดแบบทางสายกลางแห่งปัญญา ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” ซึ่งเป็นแนวคิดต่อต้านความคิดดั้งเดิมของสังคมที่ไม่ประกอบด้วยเหตุผลในเรื่อง “ที่สุด ๒ อย่าง” [อันตา ๒ คือ กามสุขัลลิกานุโยค-อัสตคิลมถานุโยค] และ “ทิฏฐิ ๒” [สัสสตทิฏฐิ-อุจเฉททิฏฐิ] กับ “ทิฏฐิ ๓” [อกิริยทิฏฐิ-อเหตุกทิฏฐิ-นัตถิกทิฏฐิ] รวมทั้ง “ติดถายตนะ” [ลัทธิกกรรมเก่า-ลัทธิพระ เป็นเจ้า-ลัทธิเสียโชค] คือ ลัทธิตีรณีย์ หรือลัทธินอกพระพุทธศาสนา ของบรรดา “นักบวช-นักพรต”ทั้งหลาย คำว่า “เตียรณีย์” ไม่ได้หมายถึง คนไม่ดี คนชั่ว หรือคนจิตใจบาป แต่ประการใด เพียงแต่ว่า เป็นบุคคลที่มีวิชาความรู้ที่ไม่นำมาใช้ในการดับทุกข์อย่างแท้จริง เช่น วิชาอาคม หรือ เวทมนต์ทางด้านไสยศาสตร์ ที่มักจะนำมาใช้ในทางพอกพูนกิเลสตัณหา มากกว่า ซึ่งเป็นเรื่อง “อวิชา ๔-อวิชา ๘” หมายถึง ความไม่รู้แจ้งรู้จริงใน (๑) “อริยสัจ ๔” [ทุกข-สมุทัย-นิโรธ-มรรค] ไม่รู้ในทุกข ไม่รู้ในทุกขสมุทัย ไม่รู้ในทุกขนิโรธ ไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ซึ่งหมายถึงถึง “อวิชา ๔” (๒) “กาลทั้ง ๓” ไม่รู้ในส่วนอดีต ไม่รู้ในส่วนอนาคต ไม่รู้ทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต [ไม่เข้าใจในสภาวะปัจจุบัน] และ (๓) “ปฏิจจนุปบาท ๑๒” ไม่รู้ในธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันจึงเกิดมีขึ้นตามหลักอิทัปปัจจยตา แต่นักบวชนักพรตในสมัยนั้น มักมุ่งเน้นในเรื่อง “ศีลทัตตปรมาส” (ข้อ ๓ ในสังโยชน ๑๐, ข้อ ๖ ในสังโยชน ๑๐ ตามนัยพระอภิธรรม) คือ ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กัน ไปอย่างมงายเห็นว่าจะบริสุทธืหลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร ความยึดถือว่าคุณคนจะบริสุทธืหลุดพ้นได้ด้วยศีลและวัตร คือ ถือว่าเพียงประพฤติศีลและวัตรให้เคร่งครัดก็พอที่จะบริสุทธืหลุดพ้นได้ ไม่ต้องอาศัยสมาธิและปัญญาที่ตาม ถือศีลและวัตรที่มงายหรืออย่างมงายก็ตาม หรือ ความถือศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กัน ไปอย่างมงาย หรือโดยนิยมนวาลงว่าศักดิ์สิทธิ์ ไม่เข้าใจความหมายและความมุงหมายที่แท้จริง หรือความเชื่อถือศักดิ์สิทธิ์ด้วยเข้าใจว่าจะมีได้ด้วยศีลหรือพรตอย่างนี้ล่วงธรรมควาวิสัยโดยเฉพาะที่เรียกว่า “อัสตคิลมถานุโยค” (ข้อ ๒ ในที่สุด ๒ อย่าง) คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง การบีบบั่นทรมานตนให้เดือดร้อน เช่น “ทุกรกิริยา” เป็นต้น ในบางครั้ง อาจรวมถึง “การบำเพ็ญเพียรตบะ” หรือ “ฉานสมาบัติแบบฤษีนักพรต” จนกลายเป็นผู้บรรลुकุณวิเศษบางประการ เช่น “สมาบัติ ๘” เป็นต้น แล้วทำให้เกิดฤทธิ์ คือ อำนาจทางจิตขั้นสูงในการเขาราคะให้หมดไปในขณะที่ทรงอำนาจจิตอยู่ “ฉานสมาบัติ” นั้นๆ ไม่ได้เขาราคะที่ยั่งยืนตลอดไป หรือเพื่อการดับทุกข์ที่ถาวร เช่น การเจริญธรรมภาวนาตาม “หลักไตรสิกขา” หรือ “อริยมรรคมีองค์ ๘” ในพระพุทธศาสนา คำว่า “ฤทธิ์” นั้น ก็ใช้ได้ทั้งทางกุศล เช่น รักษาโรคภัยไข้เจ็บ การทำนายทายทัก เป็นต้น และทางอกุศล เช่น การสาปแช่ง การใช้ไสยศาสตร์มนต์ดำ เป็นต้น ที่คนทั้งหลายกลัวยิ่งนัก

อนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงเลขาการบำเพ็ญทุกรกิริยา เพราะเป็นการประพฤติปฏิบัติที่เสียเวลาไม่ได้ผลจริงจังกตามที่ตั้งใจ แต่พระองค์ทรงเลือกข้อดีบางอย่างที่มิใช่ดาสทั้งหลายใช้ “ฌานสมาบัติ” ในการบำเพ็ญเพียรตบะเพื่อเผาผลาญกิเลสราคะ คำว่า “ตบะ” หมายถึง ความเพียรเครื่องเผาผลาญกิเลส การบำเพ็ญเพียรเพื่อกำจัดกิเลส หรือพิชิตกิเลสโดยการทรมาณตัวของนักบวชบางพวกในสมัยพุทธกาล ที่เรียกว่า “อิตถกิลมอานุโยค” (ข้อ ๒ ในที่สุด ๒ อย่าง) ส่วนคำว่า “สมาบัติ” หมายถึง ภาวะสงบประณีตซึ่งพึงเข้าถึง “สมาบัติ” มีหลายอย่าง เช่น ฌานสมาบัติ ผลสมาบัติ อนุปปทวิหารสมาบัติ เป็นต้น สมาบัติที่กล่าวถึงบ่อยคือ “ฌานสมาบัติ” กล่าวคือ “สมาบัติ ๘” อันได้แก่ “รูปฌาน ๔” และ “อรูปฌาน ๔” ถ้าเพิ่ม “นิโรธสมาบัติ” ต่อท้ายสมาบัติ ๘ นี้ รวมเรียกว่า “อนุปปทวิหารสมาบัติ ๙” และคำว่า “ฌาน” หมายถึง การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็น “อัปนาสมาธิ” ภาวะจิตสงบประณีต ซึ่งมี “สมาธิ” เป็นองค์ธรรมหลัก การจัดหมวดหมู่ “ฌาน” แบ่งออกเป็น ๒ หมวด ได้แก่ (๑) “ฌานจตุกกนัย-จตุกกัษฌาน” คือ “ฌาน ๔-รูปฌาน ๔” กับ (๒) “ฌานปัญจกนัย-ปัญจกัษฌาน” คือ “ฌาน ๕” ส่วน “องค์ฌาน” [บาลี ว่า ฌานังค] หมายถึง องค์ประกอบของฌาน องค์ธรรมทั้งหลายที่ประกอบกันเข้าเป็นฌานขึ้นหนึ่งๆ “องค์ฌาน” ทั้งหมดใน “ฌาน” ต่างๆ นับแยกเป็นหน่วยๆ ไม่ซ้ำกัน มีทั้งหมด ๖ อย่าง คือ (๑) “วิตก” ความตรึก (๒) “วิจาร์” ความตรอง (๓) “ปีติ” ความอิ่มใจ (๔) “สุข” ความสุข (๕) “อุเบกขา” ความมีจิตเรียบสมดุลงกลาง และ (๖) “เอกัคคตา” ความมีอารมณ์หนึ่งเดียวสำหรับ “ฌาน ๔” แยกออกเป็น (๑) “ปฐมฌาน” มีองค์ ๕ คือ “วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา” (๒) “ทุติยฌาน” มีองค์ ๓ คือ “ปีติ-สุข-เอกัคคตา” (๓) “ตติยฌาน” มีองค์ ๒ คือ “สุข-เอกัคคตา” (๔) “จตุตถฌาน” มีองค์ ๒ คือ “อุเบกขา-เอกัคคตา” สำหรับ “ฌาน ๕” ก็เหมือนอย่าง “ฌาน ๔” นั้นเอง แต่ตามแบบอภิธรรมท่านชอลยะเอียดออกไป โดยเพิ่มข้อ ๒ แทรกเข้ามา คือ (๑) “ปฐมฌาน” มีองค์ ๕ คือ “วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา” (๒) “ทุติยฌาน” มีองค์ ๔ คือ “วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา” สำหรับ ข้อ ๓, ๔, ๕ ตรงกับ ข้อ ๒, ๓, ๔ ในฌาน ๔ ตามลำดับ ได้แก่ (๓) “ตติยฌาน” มีองค์ ๓ คือ “ปีติ-สุข-เอกัคคตา” (๔) “จตุตถฌาน” มีองค์ ๒ คือ “สุข-เอกัคคตา” (๕) “ปัญจมฌาน” มีองค์ ๒ คือ “อุเบกขา-เอกัคคตา” สำหรับ “อรูปฌาน ๔” นั้นหมายถึง ฌานมีอรูปธรรมเป็นอารมณ์ คือ “อรูปฌาน” ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน ภพของอรูปพรหม ได้แก่ (๑) “อากาศาณัญญาตนะ” คือ ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ (๒) “วิญญาณัญญาตนะ” คือ ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ (๓) “อากิญจัญญาตนะ” คือ ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ และ (๔) “เนวสัณญานาสัณญญาตนะ” คือ ฌานอันเข้าถึงภาวะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ การแบ่งฌานสมาบัติออกเป็น ๒ หมวด ในเบื้องต้นนี้ เพื่อเป็นการกำหนดระดับจิตไว้ใน “ภูมิ ๔” ได้แก่ (๑) “รูปาวจรภูมิ” คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป ระดับจิตใจที่ปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ ระดับจิตใจของท่านผู้ได้ฌานหรือผู้อยู่ในรูปภพทั้ง ๑๖ ชั้น กับ (๒) “อรูปาวจรภูมิ” คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป ระดับจิตใจที่ปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ ระดับจิตใจของท่านผู้ได้อรูปฌาน หรือผู้อยู่ในอรูปภพทั้ง ๔ ชั้น

อย่างไรก็ตาม “ฌานสมาบัติ” นั้น เกี่ยวข้องโดยตรงกับ “อธิจิตตสิกขา” หมายถึง สิกขาที่จิตอันยัง อธิจิตอัน เป็นข้อที่จะต้องศึกษา ซึ่งหมายถึง “จิตตวิสุทธิ-จิตตภาวนา-สมถะ-สมถภาวนา-สมถกรรมฐาน” ข้อปฏิบัติ เพื่อการฝึกอบรมพัฒนาจิตใจให้มี “สมาธิ” เป็นต้น อย่างสูง อาจกล่าวได้ว่า “กุศลจิต” ทั้งหลายจนถึง “สมาบัติ ๘” เป็น “จิต” [โสภณจิต-ฌานจิต] แต่ “ฌานสมาบัติ” ที่เป็นบาทแห่งวิปัสสนา คือ “สมาธิใน วิปัสสนา” เป็น “อธิจิต” แต่ “สมาบัติ ๘” นั้นแหละ ถ้าปฏิบัติด้วยความเข้าใจมุ่งให้เป็นเครื่องหนุนนำออกจาก “วิภวัญญะ” ก็เป็น “อธิจิต” ซึ่งต้องอาศัย “ปัญญาวิปัสสนา” ที่เรียกว่า “สมาปนุสนฺต ปญญา” คือ “ปัญญา ของผู้เข้าสมาบัติ” คำว่า “จิตตวิสุทธิ” หมายถึง การฝึกอบรมจิตจนบังเกิด “สมาธิ” พอเป็นบาทฐานแห่ง วิปัสสนา คำว่า “จิตตภาวนา” หมายถึง การฝึกอบรมจิตใจให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม มีความเข้มแข็ง มั่นคง เบิกบาน สงบสุขผ่องใส พร้อมด้วย “ความเพียร-สติ-และ-สมาธิ” นั่นคือ “สัมมาวายามะ-สัมมาสติ- สัมมาสมาธิ” ส่วนคำว่า “สมถภาวนา-สมถกรรมฐาน” หมายถึง การฝึกอบรมจิตใจให้อยู่กับความตั้งงามเกิด “ความสงบ” หรือการเจริญสมถกัมมัฏฐานทำจิตให้แน่วแน่เป็น “สมาธิ” ดำรงมั่นอยู่ใน “ธรรมสมาธิ ๕” หมายถึง ธรรมที่ทำให้เกิดความมั่นสนิทในธรรม เกิดความมั่นใจในการปฏิบัติธรรมถูกต้อง กำจัดความข้อง ใจสงสัยเสียได้ เมื่อเกิด “ธรรมสมาธิ” คือ ความมั่นสนิทในธรรม ก็จะเกิด “จิตตสมาธิ” คือ ความตั้งมั่นของ จิต ได้แก่ (๑) “ปราโมทย์” คือ ความชื่นบานใจ ร่าเริงสดใส (๒) “ปีติ” คือ ความอิ่มใจ ความปลื้มใจ (๓) “ปัสสัทธิ” คือ ความสงบเย็นกายใจ ความผ่อนคลายรื่นสบาย (๔) “สุข” คือ ความรื่นใจไร้ความข้องขัด (๕) “สมาธิ” คือ ความสงบอยู่ตัวมั่นสนิทของจิตใจ ไม่มีสิ่งรบกวนร้าวระคาย ฉะนั้น “ธรรม ๕” หรือ “คุณสมบัตติ ๕” ประการนี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ทั่วไปมากมาย เมื่อทรงแสดงการปฏิบัติธรรมที่ก้าวมาถึงขั้นเกิด ความสำเร็จชัดเจน ต่อจากนี้ ผู้ปฏิบัติจะเดินหน้าไปสู่การบรรลุ “ผลของสมถะ” คือ “ได้ฌาน” หรือบรรลุ “ผลของวิปัสสนา” คือ “มรรค-ผล-นิพพาน” แล้วแต่กรณี ดังนั้น จึงใช้เป็นเครื่องวัดผลการปฏิบัติขั้นตอน ในระหว่างได้ดี และเป็นธรรมหรือคุณสมบัตติสำคัญของจิตใจที่ทุกคนควรทำให้เกิดมีอยู่เสมอ

เพราะฉะนั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น ถึงผลแห่งการปฏิบัติธรรมกับ “ขั้นแห่งจิต-ระดับ จิตใจ-ระดับชีวิต” ที่เรียกว่า “ภูมิ ๔” ได้แก่ (๑) “กามาวจรภูมิ” คือ ขั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม ระดับจิตใจที่ยัง ปรารถนากามเป็นอารมณ์ คือ ยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ ระดับจิตใจของสัตว์ในกามภพทั้ง ๑๑ ชั้น ได้แก่ (๑) “อบายภูมิ ๔” ภูมิที่ปราศจากความเจริญ คือ นiryas-คิรัจฉาน โยนิ-ปีตติวิสัย-อสุรกาย (๒) “กามสุคติภูมิ ๗” กามาวจรภูมิที่เป็นสุคติ คือ มนุษย์-จาตุมหาราชิกา-ดาวดึงส์-ยามา-ดุสิต-นิมมานรดี-ปรนิมมิตวสวัตตี (๒) “รูปาวจรภูมิ” คือ ขั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป ระดับจิตใจที่ปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ ระดับจิตใจของท่านผู้ได้ ฌานหรือผู้อยู่ในรูปภพทั้ง ๑๖ ชั้น ได้แก่ (๑) “ปฐมฌานภูมิ ๓” คือ พรหมปารีสัชชา-พรหมปุโรหิตา-มหา พรหม (๒) “ทุติยฌานภูมิ ๓” คือ ปริตรตาภา-อัปปมาณาภา-อาภัสสรา (๓) “ตติยฌานภูมิ ๓” คือ ปริตต สุภา-อัปปมาณสุภา-สุภกนิหา (๔) “จตุตถฌานภูมิ ๗” คือ เวหฬผลา-อัสถุณีสัตว์-อวิหา-อตัปปา-สุทสสา สุทสสี-อกนิฏฐา (๓) “อรุปาวจรภูมิ” คือ ขั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรุป ระดับจิตใจที่ปรารถนอรุปธรรมเป็น อารมณ์ ระดับจิตใจของท่านผู้ได้อรูปฌาน หรือผู้อยู่ในอรุปภพทั้ง ๔ ชั้น ได้แก่ (๑) อากาสาณัญญาตนภูมิ

(๒) วิญญาณัญญาตนภูมิ (๓) อาภิญญาตนภูมิ (๔) เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ และ (๕) “โลกุตตรภูมิ” คือ ชั้นที่พ้นจากโลก ระดับแห่งโลกุตตรธรรม ระดับจิตใจของพระอริยเจ้าอันพ้นแล้วจากโลกีย์ภูมิ ๓ ข้างต้น ได้แก่ (๑) “มรรค ๔” คือ โสคาปัตติมรรค-สกทาคามีมรรค-อนาคามีมรรค-อรหัตตมรรค (๒) “ผล ๔” คือ โสคาปัตติผล-สกทาคามีผล-อนาคามีผล-อรหัตตผล (๓) “นิพพาน ๑” คือ อรหัตตผลวิมุติ [อนุ ปาทีเสตนินิพพาน-นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ] ชั้นนี้ในบาลีที่มา เรียกว่า “**อปริยาปนภูมิ**” คือ ชั้นที่ไม่นับเนื่องใน “**วัฏฏะ**” ระดับที่ไม่ถูกจำกัด คำว่า “**โลก ๓**” หมายถึง แผ่นดินเป็นที่อาศัย หมู่สัตว์ผู้อาศัย ได้แก่ (๑) “**สังขารโลก**” โลกคือสังขาร (๒) “**สัตวโลก**” โลกคือหมู่สัตว์ (๓) “**โอกาสโลก**” โลกคือแผ่นดิน อีกนัยหนึ่ง หมายถึง (๑) “**มนุษยโลก**” โลกมนุษย์ (๒) “**เทวโลก**” โลกสวรรค์ ทั้ง ๖ ชั้น (๓) “**พรหมโลก**” โลกของพระพรหม นอกจากนี้ ให้พิจารณาหมวดคำอื่นที่เกี่ยวข้องกับระดับชั้นจิตใจหรือชีวิต ดังนี้ “**คติ ๕**” หมายถึง ที่ไปเกิดของสัตว์ ภพที่สัตว์ไปเกิด แบบการดำเนินชีวิต ได้แก่ (๑) “**นिरยะ-นรก**” (๒) “**ดิรัจฉานโยนิ-ดิรัจฉาน**” กำเนิดดิรัจฉาน (๓) “**เปตติวิสัย**” แคนเปตต (๔) “**มนุษย์**” สัตว์มีใจสูงรู้คิดเหตุผล (๕) “**เทพ**” ชาวสวรรค์ ตั้งแต่ชั้น “**จาตุมหาราชิกา**” ถึง “**อกนิษฐพรหม**” ฉะนั้น “**คติ ๕**” นี้ เมื่อจัดเข้าใน “**ภพ ๓**” พึงทราบว่า ๔ คติแรก เป็น “**กามภพ**” ทั้งหมด ส่วนคติที่ ๕ คือ “**เทพ**” มีทั้ง กามภพ รูปภพ และอรุภพ คำว่า “**เทพ**” นั้น แบ่งออกไปเป็น (๑) “**เทวดาในสวรรค์ ๖ ชั้น**” อยู่ใน “**กามภพ**” (๒) “**รูปพรหม ๑๖ ชั้น**” อยู่ในรูปภพ และ (๓) “**อรุภพรหม ๔ ชั้น**” อยู่ในอรุภพ คำว่า “**ภพ ๓**” หมายถึง ภาวะชีวิตของสัตว์ โลกเป็นที่อยู่ของสัตว์ ได้แก่ (๑) “**กามภพ**” คือ ภพที่เป็นกามาวจร ภพของสัตว์ผู้ยังเสวยกามคุณคืออารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ได้แก่ อบาย ๔ มนุษยโลก และกามาวจรสวรรค์ทั้ง ๖ (๒) “**รูปภพ**” คือ ภพที่เป็นรูปาวจร ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่ รูปพรหมทั้ง ๑๖ และ (๓) “**อรุภพ**” คือ ภพที่เป็นอรุภาวจร ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรุภฌาน ได้แก่ อรุภพรหม ๔ คำว่า “**เทวะ**” หมายถึง **เทวดา-เทพ-เทพเจ้า** [ชั้นสวรรค์และชั้นพรหม] คำว่า “**เทวดา**” หมายถึง หมู่เทพ ชาวสวรรค์ เป็นคำรวมเรียกชาวสวรรค์ทั้งเพศชายและเพศหญิง คำว่า “**เทพเจ้า**” หมายถึง พระเจ้าบนสวรรค์ ลัทธิพราหมณ์ถือว่าเป็นผู้ลดบันดาลสุขทุกข์ให้แก่มนุษย์ คำว่า “**เทพ**” หมายถึง เทพเจ้าชาวสวรรค์ เทวดา ในทางพระศาสนา ท่านจัดเป็น ๓ ได้แก่ (๑) “**สมมติเทพ**” คือ เทวดาโดยสมมติ ได้แก่ พระราชา พระเทวี พระราชกุมาร (๒) “**อุปัติเทพ**” คือ เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่ เทวดาในสวรรค์และพรหมทั้งหลาย และ (๓) “**วิสุทธิเทพ**” คือ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย คำว่า “**เทพธิดา**” หมายถึง นางฟ้า หญิงชาวสวรรค์ เทวดาผู้หญิง คำว่า “**เทพบุตร**” หมายถึง เทวดาผู้ชาย ชาวสวรรค์เพศชาย ฉะนั้น “**แดนเกิด**” เป็นเรื่องสำคัญ ที่ผู้ปฏิบัติธรรมจะได้มีเกณฑ์วัดระดับขั้นของจิตใจหรือชีวิตที่ถูกต้อง

อย่างไรก็ตาม คำว่า “**พรหม**” หมายถึง ผู้ประเสริฐ เทพในพรหม โลกเป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยกาม มี ๒ พวก คือ (๑) “**รูปพรหมมี ๑๖ ชั้น**” กับ (๒) “**อรุภพรหมมี ๔ ชั้น**” หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง เทพสูงสุดหรือพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ฉะนั้น ผู้เป็นพรหมจะเกี่ยวข้องกับคำว่า “**พรหมจรรย์**” หมายถึง “**จริยะอันประเสริฐ**” หรือ “**การครองชีวิตประเสริฐ**” ตามที่เข้าใจกันทั่วไป หมายถึงความประพฤติเว้นเมถุน หรือการ

ครองชีวิตดังเช่นการบวชที่ละเว้นเมถุน แต่แท้จริงนั้น “พรหมจรรย์” [ในพระพุทธศาสนา] คือ “พรหมจริยะ” เป็นหลักการใหญ่ที่ใช้ในแง่ความหมายมากมาย ดังที่อรรถกถาแห่งหนึ่งประมวลไว้ ๑๐ นัย คือ หมายถึง ทาน ไวยาวัจจ์ [คือการขวนขวายช่วยเหลือรับใช้ทำประโยชน์] เบญจศีล อปัมฺพญญา ๔ [คือพรหมวิหาร ๔] เมถุนวิริติ [คือการเว้นเมถุน] สทวารสันโดษ [คือความพอใจเฉพาะภรรยาหรือคู่ครองของตน] ความเพียร การรักษาอุโบสถ อริยมรรค พระศาสนา [อันรวมไตรสิกขาทั้งหมด] เฉพาะอย่างยิ่ง ความหมายสำคัญที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นหลัก คือ ๒ นัยสุดท้าย [อริยมรรค และพระศาสนา] แต่ตามนัยในศาสนาพราหมณ์ “พรหมจรรย์” [พรหมจริยะ] หมายถึง การครองชีวิตเว้นเมถุนและประพฤติปฏิบัติตนเคร่งครัดต่างๆ ที่จะควบคุมตนให้มุ่งมั่นในการศึกษาได้เต็มที่ โดยเฉพาะในการเรียนการศึกษาพระเวท และหมายถึงช่วงเวลาหรือขั้นตอนของชีวิตที่พึงอุทิศเพื่อการศึกษาอย่างนั้น

เมื่อกล่าวถึง “พรหมจรรย์” แล้ว ก็ควรนึกถึง คำว่า “จริยธรรม” [ศีลธรรม] หมายถึง “ธรรมคือความประพฤติ” หรือ “ธรรมคือการค้าเนินชีวิต” หลักความประพฤติ หลักการค้าเนินชีวิต ได้แก่ (๑) ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรม หรือ กุศลศีลธรรม [ความหมายตามบัญญัติสมัยปัจจุบัน ซึ่งกำหนดให้ “จริยธรรม” เป็นคำแปลสำหรับคำภาษาอังกฤษว่า “Ethics”] (๒) “จริยะ-จริยธรรม” อันประเสริฐ เรียกว่า “พรหมจริยะ” [พรหมจริยธรรม-พรหมจรรย์] แปลว่า “ความประพฤติอันประเสริฐ” หรือ การดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ หมายถึง “มรรคมงคล ๘” หรือ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” นอกจากนี้ ควรคำนึงถึง คำว่า “จริยา” หมายถึง (๑) ความประพฤติ การครองตน การดำเนินชีวิต (๒) ลักษณะความประพฤติหรือการแสดงออกที่เป็นพื้นประจำตัว พื้นจิตพื้นนิสัยของแต่ละบุคคลที่หนักไปด้านนั้นด้านนี้ แตกต่างกันไป ท่านแสดงไว้ ๖ อย่าง ได้แก่ รากจริยา-โทสจริยา-โมหจริยา-สัทธาจริยา-พุทธิจริยา-และ-วิตกจริยา หรือบุคคลมีจริยาอย่างใด ก็เรียกว่าเป็น “จิต” อย่างนั้น เช่น ผู้มี “รากจริยา” ก็เป็น “รากจิต” ในภาษาไทย นิยมใช้คำว่า “จิต” และมักเข้าใจความหมายของจิตเป็น “จริยา” มีบางอาจารย์จัด “จริยา” ไว้อีกชุดหนึ่งตามกิลีสสำคัญ ๓ อย่าง [ปัญหา ๓] เป็น “จริยา ๓” คือ ตัณหาจริยา มานจริยา และ ทิฏฐิจริยา แต่ในคัมภีร์ ท่านไม่แสดงไว้ต่างหากเพราะ “ตัณหาจริยา” และ “มานจริยา” จัดเข้าใน “รากจริยา” และ “ทิฏฐิจริยา” ก็รวมอยู่ใน “โมหจริยา” เมื่อเข้าใจถึง “ระดับขั้นของจิตใจและชีวิต” กับ “พฤติกรรมและอุปนิสัย” ที่จะแสดงถึงฐานะใน “การเป็นพรหม” ตามนัยสำคัญทางพระพุทธศาสนานั้น อันดับต่อไป คือ การปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่ธรรมเพื่อพัฒนาตนเองให้ ที่เรียกว่า “พรหมจรรย์” หมายถึง “จริยะอันประเสริฐ” หรือ “การครองชีวิตประเสริฐ” โดยเฉพาะการละเว้นจาก “เมถุนสังโยค ๗” หมายถึง อากาฬพัวพันเมถุน ความประพฤติที่ยังเกี่ยวเนื่องกับเมถุน มี ๗ ข้อ โดยใจความคือ สมณะบางเหล่าไม่เสพเมถุน แต่ยังยินดีในเมถุนสังโยค คือ ชอบการดูปลั้ และการนวดของหญิง ๑ ชอบชกชี้ เล่นหัวสัพพอกกับหญิง ๑ ชอบจ้องดูตากับหญิง ๑ ชอบฟังเสียงหัวเราะขบขันของหญิง ๑ ชอบนึกถึงการเกาที่เคยหัวเราะพูดเล่นกับหญิง ๑ เห็นชาวบ้านเขาบำรุงบำเรอกันด้วยกามคุณแล้วปลื้มใจ ๑ แม้แต่ประเพณีพรหมจรรย์โดยตั้งความปรารถนาที่จะเป็นเทพเจ้า ๑ แต่อย่างไรก็ตาม ในทางพุทธศาสนา ได้แบ่งคุณภาพของภาวะจิตออกเป็น ๔ อย่าง ดังนี้

โดยภูมิประเภทของจิต

๑. กามาวจรจิต ๕๔

๑) อกุศลจิต ๑๒

- โลกมุทธจิต ๘
- โทสมุทธจิต ๒
- โมหมุทธจิต ๒

๒) อเหตุกจิต ๑๘

- อกุศลวิบากจิต ๗
- กุศลวิบากอเหตุกจิต ๘
- อเหตุกกิริยาจิต ๓

๓) กามาวจรโสภณจิต ๒๔

- มหากุศลจิต ๘
- มหาวิบากจิต ๘
- มหากิริยาจิต ๘

๒. รูปาวจรจิต ๑๕

๑) รูปาวจรกุศลจิต ๕

๒) รูปาวจรวิบากจิต ๕

๓) รูปาวจรกิริยาจิต ๕

๓. อรูปาวจรจิต ๑๒

๑) อรูปาวจรกุศลจิต ๔

๒) อรูปาวจรวิบากจิต ๔

๓) อรูปาวจรกิริยาจิต ๔

๔. โลกุตตรจิต ๘ (× ฌาน ๕ = ๔๐)

๑) โลกุตตรกุศลจิต ๔ (๒๐)

๒) โลกุตตรวิบากจิต ๔ (๒๐)

เพราะฉะนั้น “จิต” ที่เป็น “พรหม” คือ (๑) รูปาวจรจิต ๑๕ เรียกว่า “รูปพรหม” กับ (๒) อรูปาวจรจิต ๑๒ เรียกว่า “อรูปพรหม” ซึ่งเกิดจากการเจริญฌานสมาบัติ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) **รูปาวจรจิต ๑๕** หมายถึง จิตอันเป็นไปในรูปภูมิแห่ง “**รูปพรหม**” คือ พรหมในชั้น “**รูปภพ**” [โลกเป็นที่อยู่ของพวกพรหม] หรือ “**พรหมโลก**” คือ พรหม [รูปพรหม-รูปโลก] ที่เกิดด้วยกำลังรูปฌาน มี ๑๖ ชั้น ที่เรียกว่า “**รูปาวจรภูมิ ๑๖**” หมายถึง ระดับของรูปพรหม แบ่งเป็น (๑) “**ปฐมฌานภูมิ ๓**” พรหมระดับปฐมฌาน ๓ คือ **พรหมปริสัชชา-พรหมปุโรหิตา-มหาพรหมา** (๒) “**ทุติยฌานภูมิ ๓**” พรหมระดับทุติยฌาน ๓ คือ **ปริตตภา-อัปปมาณาภา-อาภัสสรา** (๓) “**ตติยฌานภูมิ ๓**” พรหมระดับตติยฌาน ๓ คือ **ปริตตสุภา-อัปปมาณสุภา-สุภกิณหา** (๔) “**จตุตถฌานภูมิ ๗**” พรหมระดับจตุตถฌาน ๗ คือ **เวหัพผลา-อัสญัญีสัตว์-สุทธาวาส ๕** [ที่เกิดของพระอนาคามี ๕ คือ **อวิหา-อตัปปา-สุทัสสา-สุทสสี-อกนิฏฐา**] สำหรับ “**รูปาวจรจิต ๑๕**” ได้แก่

๑) **รูปาวจรกุศลจิต ๕** คือ กุศลจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ นั่นคือ จิตของผู้เข้าถึงรูปฌาน

๑. ปฐมฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย **วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา**
๒. ทุติยฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย **วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา**
๓. ตติยฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย **ปีติ-สุข-เอกัคคตา**
๔. จตุตถฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย **สุข-เอกัคคตา**
๕. ปัญจฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย **อุเบกขา-เอกัคคตา**

๒) **รูปาวจรวิบากจิต ๕** คือ วิบากจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ นั่นคือ จิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศล

๑. ปฐมฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วย **วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา**
๒. ทุติยฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วย **วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา**
๓. ตติยฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วย **ปีติ-สุข-เอกัคคตา**
๔. จตุตถฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วย **สุข-เอกัคคตา**
๕. ปัญจฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วย **อุเบกขา-เอกัคคตา**

๓) **รูปาวจรกิริยาจิต ๕** คือ กิริยาจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ นั่นคือ จิตของพระอรหันต์ผู้กระทำรูปาวจรกุศล

๑. ปฐมฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วย **วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา**
๒. ทุติยฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วย **วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา**
๓. ตติยฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วย **ปีติ-สุข-เอกัคคตา**
๔. จตุตถฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วย **สุข-เอกัคคตา**
๕. ปัญจฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วย **อุเบกขา-เอกัคคตา**

(๒) อรูปาวจรจิต ๑๒ หมายถึง จิตที่เป็นไปในอรูปภูมิแห่ง “อรูปพรหม” คือ พรหมผู้เข้าถึง “อรูปฌาน” พรหมไม่มีรูป พรหมใน “อรูปภพ” นั่นคือ โลกเป็นที่อยู่ของพรหมไม่มีรูป ในข้อนี้ คำว่า “พรหมโลก” ที่อยู่ของ “อรูปพรหม-อรูปโลก” ซึ่งแบ่งเป็น ๔ ชั้น หรือ ๔ ภูมิ คือ (๑) อากาสนัญญาตนะ-อากาสนัญญาตนภูมิ (๒) วิญญาณัญญาตนะ-วิญญาณัญญาตนภูมิ (๓) อากิญจัญญาตนะ-อากิญจัญญาตนภูมิ (๔) เนวสัญญานาสัญญาตนะ-เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ สำหรับ “อรูปาวจรจิต ๑๒” ได้แก่

๑) อรูปาวจรกุศลจิต ๔ คือ กุศลจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ นั่นคือ จิตของผู้เข้าถึงอรูปฌาน

๑. กุศลจิตประกอบด้วยอากาสนัญญาตนฌาน
๒. กุศลจิตประกอบด้วยวิญญาณัญญาตนฌาน
๓. กุศลจิตประกอบด้วยอากิญจัญญาตนฌาน
๔. กุศลจิตประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน

๒) อรูปาวจรวิบากจิต คือ วิบากจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ นั่นคือ จิตที่เป็นผลของอรูปาวจรกุศล

๑. วิบากจิตประกอบด้วยอากาสนัญญาตนฌาน
๒. วิบากจิตประกอบด้วยวิญญาณัญญาตนฌาน
๓. วิบากจิตประกอบด้วยอากิญจัญญาตนฌาน
๔. วิบากจิตประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน

๓) อรูปาวจรกิริยาจิต คือ กิริยาจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ นั่นคือ จิตของพระอรหันต์ผู้กระทำอรูปาวจรกุศล

๑. กิริยาจิตประกอบด้วยอากาสนัญญาตนฌาน
๒. กิริยาจิตประกอบด้วยวิญญาณัญญาตนฌาน
๓. กิริยาจิตประกอบด้วยอากิญจัญญาตนฌาน
๔. กิริยาจิตประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า “ฌานสมาบัติ” [ฌานสมาธิ] ทำให้ผู้ปฏิบัติเจริญภาวนาสามารถเข้าถึง “ความเป็นพรหม” ได้ ไม่ว่าจะเป็น “รูปพรหม” หรือ “อรูปพรหม” ก็ตาม นอกจากนี้ การเข้าถึงอำนาจสมาธิยังสามารถเจริญ “พรหมวิหาร ๔” [อปัมมัญญา ๔] ได้ หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมประจำใจอันประเสริฐ ธรรมประจำใจของท่านผู้มีคุณความดียิ่งใหญ่มี ๔ คือ “เมตตา-กรุณา-มุทิตา-อุเบกขา” ประการสุดท้าย ให้พิจารณาถึงเกณฑ์การพิจารณาเกี่ยวกับ “จิตวิญญาณ” ที่เรียกว่า “วิญญาณฐิติ ๗” หมายถึง ภูมิเป็นที่ตั้งของวิญญาณ ได้แก่ (๑) สัตว์เหล่านี้ มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน เช่น พวกมนุษย์ พวกเทพบางหมู่ พวกวินิปาติกะ บางหมู่ (๒) สัตว์เหล่านี้ มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพผู้อยู่ในจำพวกพรหมผู้เกิดในภูมิปฐมฌาน (๓) สัตว์เหล่านี้ มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน เช่น พวกเทพอภิสสระ (๔) สัตว์เหล่านี้ มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพสุกกิณหะ (๕) สัตว์เหล่านี้ ผู้เข้าถึงชั้น

อากาสนัญญาตนะ (๖) สัตว์เหล่าหนึ่งผู้เข้าถึงชั้นวิญญาณัญญาตนะ (๗) สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นอา
 กิญจัญญาตนะ คำว่า “สัตว์” หมายถึง “ผู้คิดข้องในรูปารมณเป็นต้น” สิ่งที่มีความรู้สึกและเคลื่อนไหวไปได้
 เองรวมตลอดทั้ง เทพ มาร พรหม มนุษย์ เปรต อสุรกาย ศิรัจฉาน และ สัตว์นรก ข้อพึงสังเกตประการหนึ่ง
 คือ การสร้างจินตนาการนี้ถึง “ภูมิ” หรือ “โลก” ในแต่ละชั้นในลักษณะต่างๆ จนทำให้เกิด “สัญญา”
 ความจำหรือประสบการณ์ที่ผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง คือ “สัญญาวิปลาส” หมายถึง สัญญาคลาดเคลื่อน
 ความหมายรู้ผิดพลาดจากความเป็นจริง จนส่งผลให้เกิด “จิตวิปลาส” หมายถึง จิตคลาดเคลื่อน ความคิด
 ผิดพลาดจากความเป็นจริง และ “ทัญญูวิปลาส” หมายถึง ทัญญูคลาดเคลื่อน ความเห็นผิดพลาดจากความเป็น
 จริง โดยเฉพาะเชื่อถือไปตาม “สัญญาวิปลาส” หรือ “จิตวิปลาส” นั้น ในการบ่งบอกระดับคุณภาพของจิต
 หรือชีวิตนั้น ไม่ได้จำเป็นต้องตายแล้วไปเกิดใน “ภพ-ภูมิ-โลก-คติ” นั้นๆ อันเป็นแดนเกิดตามขณกรรม
 ของตน แต่การบรรลุถึงอริยมรรคใน “สมณะ” [ทำให้เป็นพรหม] คือ ภาวะจิตปราศจากนิวรณ์ และ
 “วิปัสสนา” [ทำให้เป็นอริยบุคคล] คือ ภาวะปราศจากกิเลสทั้งหลายและปวงทุกข์ ก็สามารถรับรู้เข้าใจได้
 ไม่จำเป็นต้องหลังความตาย อย่างเช่น ถ้าทำชั่ว จิตใจย่อมตกอยู่ในทุกคติแห่งอบายภูมิทั้ง ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง
 คือ ภาวะหรือที่อันปราศจากความเจริญ ได้แก่ (๑) “นริยะ” นรก สภาวะหรือที่อันไม่มีความสุขความเจริญ
 ภาวะเร่าร้อนกระวนกระวาย (๒) “ศิรัจฉานโยนิ” กำเนิดศิรัจฉาน พวกศิรัจฉาน พวกมีดมัวโง่เขลา (๓) “ปีต
 ทิวีสัย” แดนเปรต พวกเปรต ภูมิแห่งผู้หิวกระหายไร้สุข (๔) “อสุรกาย” พวกอสูร พวกหวาดหวั่นไร้ความรื่น
 เริง ข้อสำคัญคือการเป็นผู้มีเมตตาในธรรม ผู้จำแนกแจกธรรม คือ “ความเป็นผู้รู้แห่งปัญญา” สามารถครอบ
 “สติสัมปชัญญะ” ไว้ได้ด้วยดีพร้อมแห่งอริยมรรค ที่ทำให้จิตใจ “หมดจด-สะอาด-บริสุทธิ์-ผุดผ่อง-ไม่มี
 มลทิน-ปราศจากอุปกิเลส-อ่อน-ควรแก่งาน-มั่นคง-ไม่หวั่นไหว” สิ่งนี้ คือ “ความเป็นพรหมแห่งพุทธะ”
 หมายถึง ผู้มีความประพฤติที่ประเสริฐ นั่นเอง ซึ่งหมายความว่า ถ้าบุคคลนั้นสิ้นลมหายใจในขณะที่เจริญฌาน
 สมาบัติในขั้นใด จิตย่อมจุติปฏิสนธิในภพภูมิแห่งฌานสมาบัตินั้นๆ ย่อมหมายถึง “ความเป็นพรหม” ไม่ตก
 อยู่ในทุกคติแห่งอบายภูมิอย่างแน่นอน ฉะนั้น ผู้เจริญอริยมรรคจึงเป็นผู้ไม่ประมาทชีวิตในทุกขณะจิต.

